

BIJBELSTUDIE 3

HET BEZOEK VAN DE ‘WIJZEN UIT HET OOSTEN’

➤ **BIJBELTEKST:** *Matteüs 2:1-12*

Toelichting

Waar is Jezus geboren? En wanneer eigenlijk? De lezer van het Matteüs-evangelie weet dat tot dusver nog niet. Pas nu geeft Matteüs deze informatie. De eerste zin van deze perikoop heeft op een prachtige manier een gebalde lading. De lezer van nu zal misschien ‘weten’ dat het in Betlehem was, maar Matteüs heeft dat nog niet verteld. Hier komt opeens Betlehem als plaats van handeling naar voren en wel in een zin die er nog iets bij vertelt wat we nog helemaal niet wisten – tenzij we helemaal uitgepuzzeld hadden in welke tijd de stamboom uitgekomen was, maar dat is wel een behoorlijke klus (en de laatste namen vóór Jozef zijn hoe dan ook onbekend). Het is de tijd van koning Herodes. Opeens heeft het verhaal een plaats, Betlehem, en een tijd, die van koning Herodes. Tijdsaanduidingen via verwijzingen naar iemands heerschappij waren in de antieke wereld gebruikelijk (vergelijk ook het begin van het Lucas-evangelie), maar ze doen meer dan alleen maar informatie geven. Tijd en plaats zijn altijd ook inhoudelijk gevuld. Met het noemen van koning Herodes is ook gelijk aangegeven wie er aan de macht is. Dat dat komt na de informatie over de plaats lijkt weinig opvallend, maar is het wel: Betlehem is de stad van koning David. De relevantie hiervan blijkt uit de vraag van de hier plotseling ingevoerde ‘wijzen uit het Oosten’, vermoedelijk geleerden of priesters die aan de hand van natuurverschijnselen de staat van de wereld duiden; ik houd het hier bij de traditionele aanduiding – ‘magiërs,’ zoals de NBV ze noemt, kan ook, maar heeft wat de bijklank van ‘tovenaars’ en zou een onserieuze indruk kunnen wekken. Het aantal ‘geleerden’ uit het Oosten is overigens onbekend, net zoals hun namen: dat het er drie zijn, is afgeleid uit de drie geschenken die ze meebrengen. Het kunnen er ook twee of twintig geweest zijn. Hun namen zijn van nog later oorsprong. Belangrijker dan dit alles is echter dat ze ‘uit het Oosten’ ten tonele verschijnen

en opeens beginnen te vragen waar de pasgeboren koning van de Joden is. Voor hen was een ster aanleiding om op weg te gaan en deze vraag te stellen. Het past bij wat de lezer net gehoord heeft – dat Jezus in Betlehem geboren is – en ook bij zijn naam – die net iets eerder genoemd en uitgelegd is, ‘Jezus’, omdat hij degene is die het volk van zijn zonden zal verlossen. Het zet het hele verhaal op een nieuwe manier op scherp. Van de spanning in het gezin in de vorige perikoop wisselt het verhaal naar een politiek niveau: in het jongetje dat in de koningsstad Betlehem geboren is, is een nieuwgeboren koning te herkennen, een directe concurrent voor de machtige koning Herodes. Bedoeld is Herodes de Grote, een van de succesvolste heersers over Judea tijdens de Romeinse opperheerschappij. Voor een lezer is het niet eens nodig om deze informatie te hebben. Matteüs maakt het ook op een andere manier duidelijk: hij laat het ‘alle’ hogepriesters en schriftgeleerden van het volk in koor zeggen: Betlehem is de stad waar een leidsman herder zal zijn over Israël. Herder zijn is, zeker in relatie tot David, een metafoor voor een koning bij uitstek: God is de eigenlijke herder (vergelijk Psalm 23), de koning herdert in Gods naam. Het Griekse ἡγεμών, vaak vertaald met ‘leidsman’, is een heel gebruikelijk woord voor een heerser. Dit is een heftige boodschap: er is een alternatieve koning geboren, in de koningsstad en zoals de Schriften het aangeven – en dan is er ook nog die ster die een verdere bevestiging biedt. De omvang van de onrust in Jeruzalem past hier goed bij: heel Jeruzalem is met Herodes verontrust en hij laat *alle* hogepriesters en schriftgeleerden van het volk raadplegen, die hem ook in koor antwoorden. Dat de hogepriesters en schriftgeleerden zo in koor antwoorden en uit de Schriften van Israël citeren, past natuurlijk bij hun identiteit en rol. Ze citeren Micha 5:1, een profetische tekst die vooruitblijkt op het herstel van het koningschap in Israël. Net zo past het bij de identiteit van de ‘wijzen uit het Oosten’ als ‘typische’ niet-Joden dat ze [...] ze een ster volgen – tenminste, officieel was astrologie binnen het Jodendom niet toegestaan. Het interessante is dat Jezus’ geboorte zo vanuit twee invalshoeken herkend en erkend wordt als een bijzondere gebeurtenis. Wil Matteüs daarmee zeggen dat de hele wereld het erover eens is of is het, net als Jezus’ afstamming van David én Abraham (zie ‘De stamboom van Jezus’), een aanwijzing dat Jezus voor zowel Joden als niet-Joden van belang is? In ieder geval bevestigt Herodes’ reactie op de vraag van de wijzen dat deze weleens gelijk zouden kunnen hebben: hij neemt de geboorte van een nieuwe koning – en daarmee de bedreiging

die deze voor hem vormt – heel serieus. De vraag blijft daarbij natuurlijk open: wat voor soort koning zal dit zijn? Inderdaad eentje die Herodes van zijn troon zal stoten? En hoe dan?

Voor het eerst sinds het eerste vers van het evangelie klinkt hier ook de ‘achternaam’ van Jezus: Christus. Tot dusver is het alleen over Jezus gegaan en die naam is uitgelegd. Wat uit het niets schakelt Herodes om van ‘koning’ (in de vraag van de ‘wijzen’) naar ‘Christus’ (in zijn vraag aan de hogepriesters en schriftgeleerden) en zeggen de hogepriesters en schriftgeleerden nu dat de *Christus* in Betlehem geboren moet worden. Je kunt je afvragen hoe Herodes op dit idee komt. Wie vertrouwd is met de Schriften van Israël zal wellicht op het idee komen dat Herodes denkt aan dat wat Christus (dan wel het Griekse *Christos*) in het Hebreeuws is: Messias, wat ‘gezalfd’ betekent. Het woord ‘Messias’ heeft dankzij zijn gebruik voor Jezus een heel bijzondere betekenis gekregen: Jezus is de Messias, maar het woord was oorspronkelijk veel breder van betekenis. Allerlei mensen werden gezalfd, hogepriesters bijvoorbeeld, maar ook koningen, eigenlijk steeds die personen die met Gods volmacht en ten behoeve van het volk Israël optraden. David was hier als Israëls beroemdste en geroemdste koning ook een van. Tegelijkertijd ontwikkelde de titel ‘gezalfd’ zich tot een aanduiding voor degenen die, als een nieuwe David, het volk zouden bevrijden en verlossen van wie en wat hen gevangenhiield. Wanneer Herodes opeens over de Christus begint, sluit hij dus aan bij de traditie van Israël en geeft aan dat de nieuwgeboren koning in de stad van David een nieuwe David zou kunnen zijn, een verlosser van het volk Israël. Dat Herodes daar zelf niet bepaald op zit te wachten en daar ook naar zal handelen (zie hierna), doet daar weinig aan af. Zijn woordkeus bevestigt wat Matteüs in zijn allereerste vers al aankondigde: het gaat hier om een nieuwe gezalfd van God, iemand die in Gods opdracht zal handelen.

Herodes stuurt de ‘wijzen’ er vervolgens met een heel bepaalde opdracht op uit: ze moeten nauwkeurig uitzoeken waar de nieuwe koning geboren is, zodat Herodes hem ook kan gaan huldigen. Het Grieks dat er gebruikt wordt, *προσκυνέω*, betekent zoveel als iemand de grootst mogelijke eer bewijzen. Het kan ook ‘aanbidden’ betekenen. Dat zullen de ‘wijzen’ en Herodes wel niet bedoeld hebben, maar Matteüs beschouwde Jezus als Heer van goddelijke status (vergelijk Matteüs 28:18-20). Zijn lezers hoorden hier misschien al bij de geboorte iets over de eer en aanbedding die Jezus eigenlijk toekomt. Woorden en beelden

betekenen voor een lezer soms meer dan ze voor de personages in een verhaal betekenen. De drie wijzen blijven de ster volgen, die hun feilloos aangeeft waar Jezus te vinden is. Hun eerbewijs houdt alles in wat je mag verwachten: ter aarde vallen, knielen en geschenken geven. De drie geschenken, goud, wierook en mirre, hebben in de traditie een bijzondere interpretatie gekregen: goud staat voor Jezus' koningschap, wierook was een teken van zijn goddelijkheid (wierook wordt aan God geofferd) of van zijn priesterschap (priesters gebruikten wierook in de tempel in Jeruzalem) en ten slotte mirre als teken van zijn aanstaande dood en begravenis (mirre werd gebruikt om een lijk te balsemen). Het is een mooie maar secundaire interpretatie. Vermoedelijk gaat het er in eerste instantie om dat het erg dure geschenken zijn die alle drie niet in het land Israël zelf voorkomen – heel dure importproducten dus. Daarmee vervullen de 'wijzen uit het Oosten' hun rol tot in de puntjes: zijzelf komen van ver, ze volgen een 'buitenlandse' methode om Jezus te vinden (astrologie) en ze brengen ook nog eens exotische cadeaus mee, die net zo duur zijn als hun hulding van Jezus eerbiedig is. Het kan zijn dat er nog een verdere laag in het optreden van deze buitenlandse gasten zit: het hoorde bij de eschatologische verwachting van Israël dat de niet-Joodse volken aan het einde der tijden, wanneer Gods heerschappij definitief gevestigd is – soms hoort bij die verwachting ook een nieuwe koning op de troon van David – naar de berg Sion zullen trekken en God daar eer zullen bewijzen terwijl ze geschenken meebrengen. Deze scène komt ook in Matteüs voor, bijvoorbeeld in 8:11: 'Ik zeg jullie dat velen uit het oosten en uit het westen zullen komen en met Abraham, Isaak en Jakob zullen aanliggen in het koninkrijk van de hemel', en gebruikt het motief van de 'pelgrimage van de volkeren' zoals dat in de profeten en de psalmen veelvuldig voorkomt. Het kan goed zijn dat de 'wijzen uit het Oosten' hier al een eerste aanwijzing van zijn en daarmee ook aangeven wat de betekenis van Jezus boven de grenzen van het volk Israël uit zal zijn.

Daarbij komt nog een andere dimensie kijken die opvalt wanneer je dit hele verhaal in de bredere context van het Romeinse Rijk plaatst. De 'koning van de Joden', Herodes de Grote, is een tamelijk zelfstandige heerser, maar toch een die afhankelijk is van het Romeinse Rijk; hij is heerser over een vazalstaat. Als er één heerser over de hele wereld is, dan is dat de Romeinse keizer. Het is dan ook een merkwaardige scène: vertegenwoordigers van de volken aan de rand

van de wereld, het Verre Oosten, komen juist aan een koning van de Joden eer bewijzen? Hier is meer aan de hand dan alleen een bedreiging voor Herodes (de Grote): het gaat om de ordening van de gehele toenmaals bekende wereld. Is dan toch Israël – op het moment dat Matteüs schreef net ook militair aan Rome onderworpen! – het centrum van de wereld en niet Rome? Deze dimensie zet het verhaal verder op scherp. Misschien zit er zelfs nog een bijzonder politiek addertje onder het gras: het gebied waar de ‘wijzen’ vandaan lijken te komen, Arabië, misschien Parthië, was een gebied dat de Romeinen steeds maar niet onder controle kregen. Nu komen uitgerekend vertegenwoordigers van deze volken vrijwillig hommage brengen aan de nieuwgeboren koning van de Joden. Is zijn uitstraling dan nog groter dan die van Rome? Is dan Gods belofte aan Abraham, aan wie zo’n groot nageslacht beloofd was, toch nog geldig? Dat belooft wat voor het vervolg van het verhaal.

De ‘inzet’ van de ‘wijzen uit het Oosten’ om Jezus zo te ontdekken en te huldigen – ze doen het voorbeeldig: vol vreugde en met grote eerbied – kan dus goed nog een verdere laag hebben die alles te maken heeft met het latere optreden van Jezus en met de ervaringen van de gemeente waar Matteüs voor schreef. Het waren vaak mensen uit de marge van het volk Israël of zelfs van daarbuiten die inzagen wat de betekenis van Jezus was. De elite van het volk, in dit verhaal gerepresenteerd door Herodes, heeft daar duidelijk meer moeite mee. Het is duidelijk dat het ook een van de thema’s is waar Matteüs mee worstelt: enerzijds trouw willen blijven aan de gemeenschap van Israël en anderzijds recht willen doen aan de herkenning en erkenning die Jezus van buiten dit volk kreeg. Het kan goed zijn dat het verhaal over de ‘wijzen uit het Oosten’ daarin een dubbele rol speelt: het legitimeert de opening van het volk Israël voor ‘buitenlanders’ door al heel vroeg in het verhaal juist mensen van buiten het volk Israël Jezus te laten aanbidden – voor een ‘etnoreligie’, een religieuze gemeenschap die samenvalt met een bepaalde etniciteit, zoals de religie van het volk Israël, vallen noties als buitenlander en ongelovige vaak samen. Voor het optreden van de ‘wijzen uit het Oosten’ was deze opening voor buitenlanders natuurlijk al voorbereid door de buitenlandse vrouwen in de stamboom van Jezus. Kortom: wat de ervaring van Matteüs’ gemeente is, namelijk dat mensen van buiten het

volk Israël erbij komen, is diep geworteld in Jezus' afkomst en in zijn vroegste kindheid. Dat is één kant van het verhaal. Een andere kant is dat het voor een volk of groep ook als uitdaging kan gelden wanneer 'zelfs' buitenlanders zien waar het in de eigen traditie in de kern om gaat. Van Romeinse sprekers is bekend dat ze, als ze hun gehoor echt wilden opzwepen en uitdagen, zeiden dat zelfs barbaren beter wisten wat bijvoorbeeld echte moed en eer was dan de Romeinen van hun generatie. Kortom: ze moesten zich schamen, zich bezinnen op wie ze eigenlijk waren en zich daarnaar gedragen. Anders zouden zelfs buitenlanders Romeinse deugden beter belichamen dan zij. Misschien is het verhaal over de 'wijzen uit het Oosten' ook zo bedoeld: als zelfs 'die astrologen' het snappen, wie zijn wij Israëlieten dan om achter te blijven?

Net als in de perikoop over de naamgeving geeft een droom hier tenslotte een beslissende wending aan het verhaal. De wijzen waren bezig om netjes te doen wat koning Herodes hun opgedragen had, op een manier die wel wat aan Jozef doet denken: ook hij doet wat juist is volgens de letter van de wet. Zou er geen droom geweest zijn, dan zouden ze ook gelijk verslag uitgebracht hebben. De droom verhindert dat en het kind is gered. Zoals in het geval van Jozef blijkt uit de droom ook nog iets anders: de loop van dit bijzondere verhaal wordt niet bepaald door mensen, of specifiekere mannen, die de macht in handen lijken te hebben, maar door God die ingrijpt en bezorgd is om de toekomst van het kwetsbare kind. Eerst werd vermeden dat het met zijn moeder weggestuurd werd, nu wordt het ervoor behoed omgebracht te worden.

Vragen

Plaats en tijd spelen in dit deel van het kindheidsevangelie een centrale rol, met name: waar Jezus geboren wordt, wanneer hij geboren wordt, en waar de 'wijzen' vandaan komen. Tijd, plaats en herkomst zijn altijd meer dan alleen maar dat. De eigen plaats, tijd en herkomst tegen het verhaal aan leggen, kan bijdragen tot het verstaan ervan. Voor het gesprek kunnen de volgende vragen gebruikt worden.

1. De 'wijzen uit het Oosten' zijn de helden van het verhaal en je bent geneigd je vanzelfsprekend met hen te identificeren. Daarbij valt weg dat zij eigenlijk 'outsiders' zijn die beter in de gaten hebben waar het

in het kind Jezus om gaat dan de 'insiders' en degenen die de touwtjes in handen hebben. Hoe werkt dat in je eigen traditie? Hoe ga je ermee om wanneer je van 'buiten' op iets gewezen wordt wat je zelf niet zag, of niet meer zag?

2. We zijn eraan gewend om dit verhaal te lezen uit het perspectief van Jezus en de latere kerk, maar wat gebeurt er als je het leest uit het perspectief van Herodes en de gevestigde orde? De meeste Nederlandse kerken staan toch eerder aan die kant van de maatschappij. Hoe reageren wij op aankondigingen van iets nieuws, iets dat onze wereld zoals die is en draait op zijn vanzelfsprekendheid bevraagt? Wat verwacht je in dit opzicht van God? Bevestiging? Uitdaging? Allebei?

Bijeenkomst 3: Het bezoek van de 'wijzen uit het Oosten' ***(Matteüs 2:1-12)***

Om te beginnen: Deelnemers nemen agenda's en aandenkens aan bijzondere gebeurtenissen in hun leven mee, met plaatsen en tijden erbij. Ook kan de herkomst van de deelnemers benoemd worden.

- Wie komt waar vandaan? Op welke manier?
- Het verhaal van de 'wijzen uit het Oosten' benoemt tijd en plaats van Jezus' geboorte. Wat voor betekenis heeft de tijd en plaats van de eigen geboorte? Wat voor associaties hebben anderen daarbij? Op grond waarvan bereken je tijd?